

KRYSTYNA LUDZIŃSKA
KUL

SZKOLNICTWO POLSKIE W WIELKIEJ BRYTANII

Problem organizacji szkolnictwa polskiego w Wielkiej Brytanii¹ łączy się ściśle z ogólnym nurtem życia tamtejszej społeczności emigracyjnej, a zwłaszcza z charakterem polskiej emigracji wojennej. Większość przybywających do Wielkiej Brytanii od czerwca 1940 r. Polaków stanowili żołnierze Polskich Sił Zbrojnych. Miało to zasadniczy wpływ na stworzenie specyficznej — o charakterze wojskowym — społeczności polskiej. Przeobrażenia zachodzące wewnątrz przybyłej do Wielkiej Brytanii polskiej społeczności wojskowej stanowią podstawę do wyodrębnienia w niniejszym szkicu dwu zasadniczych etapów tworzenia polskiego systemu szkolnego na terenie Wielkiej Brytanii. Są one następujące:

1. okres wojskowej emigracji wojennej (1940-1947);
2. okres intensywnej adaptacji ze społeczeństwem brytyjskim (od 1947 r.):
 - a) proces intensywnej adaptacji,
 - b) proces świadomego przystosowania.

Pierwszy okres obejmuje lata 1940-1947, od momentu przybycia do Wielkiej Brytanii polskiego rządu emigracyjnego aż do wydanej przez parlament brytyjski ustawy o rozmieszczeniu i osiedleniu byłych woj-

¹ Szkic ten obejmuje działalność zorganizowanego systemu szkolnictwa polskiego w Wielkiej Brytanii od 1940 r. Jednakże pierwsza szkoła polska powstała w Londynie już w 1899 r. z inicjatywy działającego tam od 1886 r. Towarzystwa Polskiego w Londynie. Od 1912 r. aż do końca istnienia szkoły (1937 r.) kierowniczką jej była Maria Dąbrowska. Zob. J. Marcza k. *Polacy w Anglii (55 lat pracy Towarzystwa Polskiego w Londynie)*. Londyn 1942 s. 10-11. Ponadto w 1930 r. powstała przy Polskiej Misji Katolickiej w Londynie szkoła polska prowadzona przez Rektora Misji. Uczono w niej historii i geografii polski w języku ojczystym. Zob. J. Zubrzycki. *Polish Immigrants in Britain, Study of Adjustment*. Hauge 1956 s. 43.

skowych i ich rodzin (Polish Resettlement Act 1947), na mocy której Polskie Siły Zbrojne zostały zdemobilizowane.

Przez lata wojny działalność polskiego rządu na emigracji w dziedzinie oświaty polegała na udostępnieniu szkolnictwa żołnierzom polskim przebywającym czasowo w obcym kraju oraz na opracowaniu systemu szkolnictwa polskiego w Polsce powojennej, w oparciu m. in. o konfrontację z odmiennym systemem brytyjskim. Oficjalne cofnięcie przez rząd brytyjski uznania polskiego rządu emigracyjnego za legalny (5 VII 1945 r.) przesunęło szalę odpowiedzialności za oświatę polską na angielsko-polski Tymczasowy Komitet Skarbowy dla Spraw Polskich (Interim Treasury Committee for Polish Questions, 1945-1947), który kontynuował w zasadzie pracę rządu polskiego, kładąc jednak większy nacisk na przystosowanie ściśle wojskowej społeczności polskiej do życia w obcym kraju.

Zdemobilizowanie Polskich Sił Zbrojnych (marzec 1947 r.) stanowiło przełomowy moment w życiu społeczności polskiej, bowiem zapoczątkowało gwałtowną zmianę charakteru środowiska polskiego z wojskowego na cywilny. Nastąpił drugi etap rozwoju szkolnictwa polskiego w Wielkiej Brytanii — okres transformacji wewnętrznej oraz integracji ze społeczeństwem brytyjskim, tj. stopniowego przystosowania się grupy polskiej do życia i pracy w nowym społeczeństwie, z równoczesnym podtrzymywaniem własnych wartości narodowych. W tym okresie należy wyróżnić dwa ścierające się ze sobą procesy, które decydowały nie tylko o życiu tworzącej się społeczności polskiej w Wielkiej Brytanii, ale w znacznym stopniu także o charakterze polskiej oświaty. Proces intensywnej adaptacji do nowych warunków życia w kraju, który stopniowo dla coraz szerszej rzeszy Polaków stawał się krajem osiedlenia, zarysował się szczególnie wyraźnie w okresie działalności angielsko-polskiego Komitetu dla Spraw Oświaty Polaków w Wielkiej Brytanii (Committee for the Education of Poles in Great Britain, 1947-1954), którego głównym celem było przystosowanie młodzieży polskiej do podjęcia nauki w systemie szkolnictwa brytyjskiego oraz umożliwienie osobom dorosłym podjęcia pracy zarobkowej. Ten intensywny okres adaptacji do cywilnego życia w społeczeństwie brytyjskim nie oznaczał jednak całkowitego poddania się procesowi asymilacji. Równocześnie, dzięki wysokiej świadomości narodowej u polskiej emigracji politycznej, coraz wyraźniej wyłaniał się proces świadomego przystosowania się do nowych warunków życia tak, by procesowi adaptacji towarzyszyło utrzymanie narodowego charakteru grupy polskiej. Znalazło to odbicie w organizacji polskiego szkolnictwa na terenie Wielkiej Brytanii na zasadzie dobrowolnej działalności polskich nauczycieli, duchowieństwa i organizacji społecznych oraz pomocy finansowej ze strony społeczności polskiej.

I. OKRES WOJSKOWEJ EMIGRACJI WOJENNEJ (1940-1947)

W czerwcu 1940 r., na skutek kapitulacji Francji, przybył do Londynu polski rząd emigracyjny, a wraz z nim około 30 500 żołnierzy polskich i 3 tys. cywilów². Stworzyło to sytuację, w której podjęta już wcześniej przez rząd polski polityka oświatowa, mająca na celu organizowanie szkół polskich dla kilku tysięcy dzieci uchodźców polskich, musiała być również kontynuowana na terenie Wielkiej Brytanii³.

W sierpniu 1940 r. powołano urząd ministra gen. broni Józefa Hallera, który założył pierwsze szkoły polskie na terenie Wielkiej Brytanii. 1 V 1941 r. dekretem prezydenta RP Urząd Hallera został wcielony w nowo powstały Urząd Oświaty i Spraw Szkolnych, którego główne cele określono w dekrete jako zorganizowanie powszechnego i średniego szkolnictwa dla dzieci polskiej emigracji wojennej na całym świecie, współpracę z władzami wojskowymi w zakresie dokształcania żołnierzy, opiekę nad nauczycielami polskimi na obczyźnie, opracowanie planu i programu szkolnictwa polskiego w Polsce powojennej na szczeblu powszechnym i średnim⁴. Równocześnie z powołaniem do życia nowej instytucji oświatowej dokonano reorganizacji tworząc oddział Urzędu Oświaty i Spraw Szkolnych w Perth w Szkocji, gdzie stacjonowały wówczas wszystkie oddziały Armii Polskiej. Placówka ta, zgodnie z dekretem z dnia 1 V 1941 r., przejęła wszystkie zadania Urzędu dotyczące terenu Szkocji, pozostawiając głównemu Urzędowi w Londynie wszelkie sprawy odnoszące się do szkolnictwa polskiego poza Wielką Brytanią, kwestię oświaty w Polsce oraz finanse. Sprawy szkolnictwa wyższego nie wchodzące w zakres działania Urzędu Oświaty i Spraw Szkolnych powierzono profesorowi Kotowi, który równocześnie objął tekę ministra spraw wewnętrznych.

Przedłużanie się działań wojennych oraz dalszy napływ do Wielkiej Brytanii polskich żołnierzy i ich rodzin z Bliskiego Wschodu sprawiły, iż Urząd nie był już w stanie sprostać wszystkim bieżącym sprawom oświatowym. W lipcu 1943 r. nowy rząd premiera Mikołajczyka przywrócił do życia przedwojenne Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, które skupiło funkcje Urzędu Oświaty i Spraw Szkolnych, przejmując równocześnie sprawy szkolnictwa wyższego oraz wyznań. Ministerstwo rozwijało w zasadzie politykę oświatową, prowadzoną

² Zubrzycki. *Polish Immigrants* s. 54.

³ Szkoły polskie, tworzone przez polskie komitety oświatowe powstały w Rumunii (65 placówek), na Węgrzech (9), w Paryżu (1) i Sztokholmie (1). Zob. T. Sulimirski. *Polish Education in Exile 1940-1950*. s. 8 (mks).

⁴ Tamże s. 12.

uprzednio, zajmując się głównie tysiącami dzieci, które ewakuowano wówczas z Persji. W tym celu powołani zostali delegaci Ministerstwa na Persję, Palestynę, Indie, Kenię, Meksyk, Nową Zelandię, Włochy, Szwecję i Niemcy⁵.

Działalność oświatowa zainicjowana przez rząd stała się bodźcem dla podjęcia przez nauczycieli polskich zorganizowanej pracy. Dnia 6 III 1941 r. w Station Hotel w Perth (Szkocja) odbył się pierwszy zjazd organizacyjny Zrzeszenia Nauczycieli Polaków, zainicjowany przez garstkę nauczycieli-żołnierzy ewakuowanych wraz z Polskimi Siłami Zbrojnymi do Szkocji. Szczegółowy protokół ze zjazdu ukazał się drukiem w pierwszym numerze „Przeglądu Pedagogicznego” z września 1941 r. Powołany wówczas do życia Zarząd Główny Zrzeszenia zorganizował do końca 1943 r. 210 kół na terenie Szkocji i Anglii⁶. Początkowo celem Zrzeszenia było opracowanie zasad i form działania szkolnictwa w Polsce po zakończeniu wojny. Szereg modyfikacji, postulowanych na zjeździe w Londynie w 1943 r., był wynikiem obserwacji stosunków społecznych i szkolnych panujących w oświacie brytyjskiej. Zarząd położył duży nacisk na samokształcenie nauczycieli. Wielu z nich otrzymało urlopy na studia w wyższych uczelniach szkockich i angielskich. Pięćdziesięciu polskich nauczycieli wzięło udział w czteromiesięcznym kursie pedagogicznym w Moray House Training College w Edynburgu w 1943 r.⁷ Ponadto nawiązano oficjalne stosunki ze związkiem nauczycielstwa szkockiego (Educational Institute of Scotland). W wojsku prowadzili nauczyciele pracę doksztalającą i wychowawczą.

Polityka oświatowa rządu polskiego w czasie działań wojennych obejmowała nauczanie dzieci polskich na szczeblu powszechnym i średnim, stworzenie możliwości dokończenia przerwanych przez wojnę studiów, doksztalanie zawodowe i językowe, kształcenie nauczycieli i doksztalanie już wykwalifikowanych.

W okresie od czerwca 1940 r. do lipca 1945 r. powstało na terenie Wielkiej Brytanii szereg polskich placówek oświatowych. Wśród nich w 1941 r. założono jedną szkołę powszechną w Castlemains koło Douglas (Lanarkshire), w której nigdy jednak nie uczyło się więcej niż trzydziestu uczniów. Natomiast w ramach współpracy z władzami wojskowymi przeprowadzono kilka kursów na poziomie powszechnym wśród żołnierzy I Korpusu Wojska Polskiego w Szkocji. Do 1943 r. 51 żołnierzy I Korpusu otrzymało świadectwa ukończenia szkoły powszechnej trzeciego

⁵ Tamże s. 17.

⁶ C. Czaplinski. *Nasz rodowód*. s. 1 (mks).

⁷ Zob. *Kronika ZNPZ (1941-1950)*. Londyn.

stopnia. Oprócz tego ponad 20 kursów na poziomie powszechnym przeprowadzono wśród jednostek lotnictwa⁸.

Polska średnia szkoła internatowa dla dziewcząt została założona w 1941 r. w Scone Palace koło Perth jako państwowe liceum i gimnazjum żeńskie im. Marii Curie-Skłodowskiej. Wcześniej, bo już jesienią 1940 r., założono w Ealing państwowe liceum i gimnazjum męskie im. Juliusza Słowackiego dla 40 chłopców z polskiego gimnazjum i liceum im. Cypriana Norwida, istniejącego do czasu kapitulacji Francji w Paryżu⁹. Szkołę tę przeniesiono następnie do Dunalastair House koło Pitlochry, a następnie do Glasgow. Dzięki ścisłej współpracy władz oświatowych z wojskowymi zorganizowano w I Korpusie i w lotnictwie polskim kursy maturalne umożliwiające wielu żołnierzom zdanie egzaminu dojrzałości.

Na uniwersytetach brytyjskich powstały cztery polskie wydziały: medycyna (1941 r.) i weterynaria (1943 r.), w Edynburgu, architektura (1942 r.) w Liverpool oraz prawo (1944 r.) w Balliol College w Oxfordzie¹⁰. Ponadto istniała w Londynie Politechnika Polska (1941 r.) znajdująca się początkowo pod opieką Rady Akademickich Szkół Technicznych, a później przejęta przez techniczną szkołę wyższą dla Polaków — Polish University College (marzec 1947 r.)¹¹.

Wiele kursów zawodowych prowadzonych w języku polskim umożliwiło młodzieży polskiej zdobycie fachu i zapewnienie sobie środków do życia po zakończeniu wojny. W Glasgow powstało Liceum Handlowe (1942 r.), które prowadziło skrócony dwuletni kurs handlowy, Gimnazjum Kupieckie (1944 r.) oraz Szkoła Handlu Zagranicznego i Administracji Portowej (1944 r.). Ponadto istniało kilka kursów inżynierskich, Polska Szkoła Rolnicza w Glasgow (1945 r.) z rocznym kursem mleczarstwa i drobiarstwa oraz Gimnazjum Morskie (1944 r.) w Landywood koło Walsall, do którego uczęszczało w 1945 r. 350 polskich chłopców¹².

Część dzieci polskich podjęła naukę w szkołach brytyjskich. Szacuje się, iż w latach 1943-1945 ponad 200 polskich dzieci korzystało ze szkolnictwa szkockiego i angielskiego. Od jesieni 1941 r. najpierw Urząd

⁸ Sulimirski, jw. s. 30.

⁹ F. Lenczowski. *Polskie szkoły w Wielkiej Brytanii w czasie II wojny światowej*. „Tygodnik Powszechny” 1976 nr 21.

¹⁰ Ministry of Education. *Education in Exile, History of the Committee for the Education of Poles in Great Britain*. London 1956 s. 5.

¹¹ T. Sulimirski. *Rada Akademickich Szkół Technicznych*. W: *Nauka Polska na Obczyźnie*. Londyn 1955 z. 2 s. 3.

¹² Sulimirski. *Polish Education* s. 40-46.

Oświaty i Spraw Szkolnych, a następnie Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego dysponowało specjalnym funduszem, tzw. Funduszem Paderewskiego, przeznaczonym na pomoc dla rodziców uiszczających opłaty w szkołach brytyjskich. W 1944 r. 146 polskich dzieci korzystało z tej pomocy finansowej¹³. Dzieciom uczęszczającym jedynie do szkół brytyjskich groziło szybkie wynarodowienie i zatracenie języka rodzimego. Rząd polski nie szczędził wysiłków, by przybliżyć dzieciom polski język, kulturę i tradycję narodową. W niektórych szkołach brytyjskich zakładano na koszt polski kursy języka polskiego i przedmiotów ojczyźtych. Ponadto utworzono w Glasgow Ośrodek Nauczania Korespondencyjnego, obejmujący nauką te dzieci, które nie mogły korzystać z kompletów szkoły powszechnej.

Dnia 5 VII 1945 r. rząd brytyjski cofnął oficjalne uznanie polskiego rządu emigracyjnego, wstrzymując tym samym legalną działalność Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Dalsze istnienie szkolnictwa polskiego na terenie Wielkiej Brytanii zostało powierzone angielsko-polskiej jednostce administracyjnej — Tymczasowemu Komitetowi Skarbowemu dla Spraw Polskich (Interim Treasury Committee for Polish Questions). W okresie istnienia i działalności Komitetu Tymczasowego, tj. od lipca 1945 r. do marca 1947 r., przybył do Wielkiej Brytanii II Korpus Wojska Polskiego z Włoch, który posiadał już własną sieć szkolnictwa polskiego stworzonego we Włoszech. Szkoły te (obejmujące przedszkola, szkoły powszechne, średnie, zawodowe) gotowe były podjąć swą działalność na terenie Wielkiej Brytanii. Powołana w ramach Komitetu polska komórka oświatowa zajęła się przeniesieniem na grunt brytyjski polskiego szkolnictwa zorganizowanego we Włoszech.

W czasie istnienia Komitetu Tymczasowego szkolnictwo polskie służyło celom zakreślonym poprzednio. Jednakże coraz większy nacisk kładziono na nauczanie języka angielskiego oraz takie kształcenie, które umożliwiłoby w przyszłości utrzymanie się w Wielkiej Brytanii. Celem szkół polskich stało się nie tylko nauczanie zgodne z wymogami polskiego systemu szkolnego. Dążono równocześnie do uzyskania takiego poziomu nauczania, który zapewniałby zdobywanie dyplomów brytyjskich.

Stały napływ emigrantów polskich i coraz większy napór na uniwersytety sprawiły, iż gościnność udzielana wydziałom polskim przez uniwersytety brytyjskie została w pewnym stopniu ograniczona. Komitet udzielał wówczas pomocy finansowej na stypendia dla wyróżniających się studentów polskich. Ponadto istniejące od 1941 r. Zrzeszenie Profe-

¹³ Tamże s. 26.

sorów i Docentów Polskich Szkół Akademickich w Wielkiej Brytanii opiekowało się również młodzieżą akademicką. Powstała wówczas, także w 1946 r. techniczna szkoła wyższa dla Polaków — Polish University College.

W marcu 1947 r., w momencie rozwiązania Komitetu Tymczasowego, istniały na terenie Wielkiej Brytanii 23 polskie placówki oświatowe.

Tab. 1. Polskie placówki oświatowe w Wielkiej Brytanii (1947 r.)¹⁴

Typ szkoły	Liczba szkół	Liczba uczniów
Przedszkola	6	146
Szkoły powszechnie	8	304
Szkoły średnie	4	650
Szkoły zawodowe	3	477
Polish University College	1	1189
Polska Szkoła Medyczna	1	102

Okres działalności rządu polskiego w dziedzinie organizowania oświaty wśród tysięcy żołnierzy polskich, rzuconych przez wojnę na Wyspy Brytyjskie, wskazuje na dobrze przemyślany i opracowany plan zorganizowania szkolnictwa polskiego w trudnych warunkach wojny i na obcej ziemi. Równocześnie, dzięki konfrontacji polskiego systemu szkolnego z odmiennym systemem brytyjskim, starano się przygotować materiały, mogące służyć do wprowadzenia pewnych innowacji w systemie szkolnictwa w Polsce po zakończeniu wojny. W czasie działalności Tymczasowego Komitetu Skarbowego dla Spraw Polskich kontynuowano pracę podjętą wcześniej przez rząd polski, przyjmując jednak za cel główny przygotowanie tysięcy Polaków, stale przybywających do Wielkiej Brytanii, do życia w nowych warunkach.

II. OKRES INTEGRACJI ZE SPOŁECZEŃSTWEM BRYTYJSKIM (OD 1947 R.)

1. Proces intensywnej adaptacji

Uchwalona przez parlament brytyjski ustawa o rozmieszczeniu i osiedleniu byłych wojskowych polskich i ich rodzin (Polish Resettlement Act, 27 III 1947 r.) obejmowała wszystkich żołnierzy wojska polskiego, którzy po 1 IX 1939 r. walczyli po stronie wojsk alianckich, byłych

¹⁴ Ministry of Education. *Education in Exile* s. 19.

żołnierzy oddziałów marynarki, wspomnianych w umowie między rządem brytyjskim a polskim z 18 XI 1939 r., oraz wszystkich żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych, którzy na mocy polsko-angielskiej umowy woj-skowej z 5 VIII 1940 r. znaleźli się pod dowództwem brytyjskim. Ustawą objęto również żony, wdowy i rodziny wymienionych wyżej kategorii żołnierzy oraz inne osoby podlegające polskim siłom zbrojnym¹⁵.

Na mocy powyższej ustawy odpowiedzialność za edukację Polaków złożono na ręce Ministra Oświaty i Szkockiego Sekretarza Stanu, który 1 IV 1947 r. powołał angielsko-polski Komitet do Spraw Oświaty Polaków w Wielkiej Brytanii¹⁶ (Committee for the Education of Poles in Great Britain), którego polskim dyrektorem był Stanisław Szydłowski¹⁷. Na pierwszym posiedzeniu Komitetu (25 IV 1947 r.) omówiono memoriał ministra oświaty oraz opracowano na jego podstawie plan działania Komitetu. Memoriał ministra podkreślał potrzebę nauczania języka angielskiego z równoczesną możliwością nauczania przedmiotów ojczyństw w języku polskim. Uznano, iż liczbę polskich instytucji oświatowych powinno ograniczyć się do minimum, by młodzież po nauczaniu się podstaw języka angielskiego mogła kontynuować naukę w instytucjach brytyjskich. Celem Komitetu było również organizowanie oświaty w dużych skupiskach Polaków mieszkających w odrębnych osiedlach, zwłaszcza tam, gdzie odczuwano brak szkoły brytyjskiej w okolicy. Komitet zatrudniał nauczycieli pracujących w szkołach polskich, zaś wszyscy nauczający w szkołach systemu brytyjskiego podlegali lokalnym władzom oświatowym. Uznano również, że liczba studentów polskich studiujących na uniwersytetach brytyjskich oraz w Polish University College powinna być ograniczona do 2000 osób (w tym do 1350 studentów w polskim uniwersytecie). Ponadto uznano za potrzebne prowadzenie kursów języka angielskiego dla dorosłych, by w ten sposób umożliwić im jak najszybsze podjęcie pracy w przemyśle czy handlu¹⁸.

Główne rozporządzenie memoriału, dotyczące ograniczenia ilości szkół typowo polskich okazało się niemożliwe do zrealizowania. Przeciwnie, liczba takich szkół rosła aż do 1949 r., kiedy to pod opieką Komitetu znajdowało się 8244 uczących się Polaków. Do 1949 r. ciągle napływali do Wielkiej Brytanii emigranci polscy z Bliskiego Wschodu, Francji, Niemiec, Indii i Afryki Wschodniej¹⁹. Komitet zajmował się wówczas tworzeniem przedszkoli i szkół powszechnych w osiedlach polskich. W kwietniu 1949 r. istniało już 16 przedszkoli i 34 szkoły powszechne. Ty-

¹⁵ Tamże s. 16.

¹⁶ Zubrzycki, jw. s. 93.

¹⁷ Czapliński, jw. s. 1.

¹⁸ Ministry of Education. *Education in Exile* s. 16-19.

¹⁹ Zubrzycki, jw. s. 93.

powo polski charakter szkół istniejących w osiedlach nie odpowiadał wymogom Komitetu. Mianowany w październiku 1948 r. inspektor odwiedził szkoły polskie, przedstawiając nauczycielom możliwości kształcenia językowego oraz uświadamiając im odrębność brytyjskiego systemu szkolnego. Mimo wielu wysiłków, dzieci kończące polskie szkoły powszechne nie zdawały na ogół egzaminu wstępnego do brytyjskich szkół średnich. Przed Komitetem wyłoniło się wówczas zadanie stworzenia odrębnego szkolnictwa średniego dla młodzieży polskiej.

Wraz z rozpoczęciem działalności Komitet przejął cztery polskie szkoły internatowe: w Dunalastair House (Perthshire), w West Chilington (Sussex), Riddlesworth (Norfolk), w Garelochhead (Dumbartonshire). Polski program nauczania, obejmujący cztery lata gimnazjum i dwa liceum, uwieńczony był maturą, której uniwersytety brytyjskie nie uznawały. Egzaminu maturalne w Londynie, które stwarzały możliwość podjęcia studiów uniwersyteckich, stanowiły dla młodzieży polskiej barierę nie do pokonania. W kwietniu 1948 r. Komitet założył nową średnią szkołę koedukacyjną w Haydon Park (Dorset), w której kładziono ogromny nacisk na intensywny kurs przygotowujący do studiów uniwersyteckich. W czasie istnienia szkoły (do grudnia 1949 r.) 146 uczniów polskich przystąpiło do brytyjskiego egzaminu maturalnego, z których 103 osoby otrzymały świadectwo maturalne.

W lecie 1949 r. powstały dwie średnie szkoły o profilu zawodowym: w Stowell Park (150 dziewcząt) i w Diddington (ponad 300 dziewcząt i chłopców). Celem tych szkół było zajęcie się młodzieżą przybyłą z Bliskiego Wschodu i Afryki, której ogromne braki w edukacji nie pozwalały na korzystanie ze szkół maturalnych. Po dwu latach kursu ogólnego następane dwa poświęcano na kurs gospodarstwa domowego, kurs handlowy i techniczny.

W grudniu 1947 r. powstała w Lilford Camp szkoła techniczna, w skład której weszło Gimnazjum Morskie w Landywood oraz wszystkie istniejące jeszcze szkoły średnie. Szkoła w Lilford, dając dobre wykształcenie ogólne, przygotowywała uczniów do pracy w przemyśle poprzez prowadzenie zajęć warsztatowych. Szkoła ta po kilku reorganizacjach przetrwała do roku 1957²⁰.

Założony w 1946 r. w Londynie Polish University College znacznie rozwinął swą działalność pod opieką Komitetu. Uniwersytet ten posiadał siedem wydziałów: inżynierii lądowej, mechaniczny, elektryczny, chemiczny, przygotowawczy, architektury i ekonomii handlowej. Wykłady prowadzone były zgodnie z wymaganiami i programem uczelni brytyjskich. Cieszył się on dużym powodzeniem wśród polskich stu-

²⁰ Ministry of Education. *Education in Exile* s. 20-38.

dentów (w roku akademickim 1947/48 uczęszczało na wykłady 1100 Polaków). W 1950/51 r. cztery wydziały inżynieryjne tej uczelni zostały uznane przez Uniwersytet Londyński. W latach 1946-1953, tj. w okresie istnienia Polish University College, 900 studentów polskich ukończyło studia, w tym 180 z dyplomami uznanymi przez Uniwersytet Londyński ²¹.

Komitet prowadził także szereg kursów doszkalających, przede wszystkim dla nauczycieli, umożliwiając im również odbywanie praktyk zawodowych w szkołach brytyjskich. Szeroką opieką otoczono polskie osiedla, zamieszkałe głównie przez robotników, dla których znajomość języka angielskiego oznaczała jedyną możliwość zdobycia pracy. Komitet wyznaczył w każdym osiedlu działacza oświatowego, którego zadaniem było ułatwienie kontaktów żyjącym w dużej izolacji społeczności polskim ze światem zewnętrznym. Koncentrowano się na nauczaniu potocznej mowy angielskiej, organizowano częste odczyty dotyczące niektórych aspektów życia społeczeństwa brytyjskiego, urządzało wyjazdy do kin i teatrów. W 1949 r. kursami takimi objęto 34 osiedla polskie, w których zamieszkiwało około 17 tysięcy Polaków ²².

Dnia 30 IV 1954 r. Komitet dla Spraw Oświaty Polaków w Wielkiej Brytanii zakończył swą działalność, przekazując dalszą opiekę nad edukacją Polaków lokalnym władzom oświatowym, powołując równocześnie przy Ministerstwie Oświaty mieszany Komitet Doradczy do Spraw Oświaty Polaków.

Działalność Komitetu (lipiec 1947 r. — wrzesień 1954 r.) wskazuje na dużą pomoc władz brytyjskich w udostępnianiu oświaty dla kilku tysięcy Polaków, którzy znaleźli się w Wielkiej Brytanii. Zorganizowanie, a raczej kontynuowanie systemu szkolnictwa polskiego, utworzonego wcześniej przez rząd polski na emigracji, miało na celu przygotowanie Polaków do życia w nowym kraju. Poznanie języka angielskiego, zdobycie zawodu oraz zapewnienie Polakom środków do życia zaspokajały w pewnym sensie potrzebę pewnej identyfikacji z nie znanym i obcym społeczeństwem brytyjskim. Spontaniczna potrzeba uczestniczenia w społecznym życiu brytyjskim ujawniła się m.in. w formie znacznej, jak na możliwości ludności mieszkającej w osiedlach polskich, pomocy finansowej (276 funtów) na rzecz ofiar powodzi (1953 r.). Stan szkolnictwa polskiego w okresie najintensywniejszej działalności Komitetu (1949/1950 r.) obrazuje poniższa tabela.

²¹ I. Wieniewski. *Polish University College 1937-1953*. W: *Nauka Polska na Obczyźnie*. Londyn 1955 z. 2 s. 45.

²² Z ubrzycki, jw. s. 94.

Tab. 2. Polskie placówki oświatowe w Wielkiej Brytanii (1949/1950 r.)²³

Typ szkoły	Liczba szkół	Liczba uczniów
Przedszkola	16	533
Szkoły powszechne	34	1778
Szkoły średnie	4	1149
Szkoły zawodowe	5	1422
Polish University College	1	859

Ponadto istniało wówczas wiele kursów zawodowych.

Lata następne wskazują jednak na stopniowe likwidowanie rozbudowanego uprzednio szkolnictwa polskiego. Jesienią 1954 r. pozostało zaledwie 8 polskich szkół powszechnych i 2 polskie szkoły średnie: męska w Lilford, powstała z połączenia wszystkich dotychczasowych szkół męskich oraz żeńska w Diddington, powstała z połączenia szkół żeńskich. Następnie szkoły te połączyły się w koedukacyjną szkołę internatową w Lilford²⁴.

We wrześniu 1954 r. Komitet zakończył swą działalność, gdyż jego zasadnicze zadanie zostało spełnione. Młodzież polska mogła być przyjmowana do szkół angielskich i szkockich na takich samych zasadach, jak uczniowie brytyjscy. Z punktu widzenia władz brytyjskich, potrzeba utrzymywania odrębnych szkół polskich przestała istnieć.

W okresie działalności Komitetu do Spraw Oświaty Polaków w Wielkiej Brytanii społeczność polska uległa naglej przemianie wewnętrznej — straciła swój typowo wojskowy charakter. Byli żołnierze polscy, po podjęciu decyzji o rozpoczęciu życia emigracyjnego, już jako ludność cywilna — dzięki odpowiedniemu szkolnictwu — przystosowywali się do wymogów nowego kraju osiedlenia.

Ten proces intensywnej adaptacji okazał się jednak wielce niebezpieczny w swych skutkach. Groził bowiem całkowitym wchłonięciem młodego pokolenia emigracji polskiej w społeczeństwo brytyjskie, całkowitym zatraceniem kultury, tradycji i języka polskiego. Główny cel emigracji polskiej — kontynuowanie tradycji Polski przedwojennej i przekazywanie jej młodemu pokoleniu wraz ze znajomością języka ojczystego — sprzeczny był z zasadniczymi założeniami władz brytyjskich. Sprzeczność ta wynika z odmiennego wartościowania celów szkolnictwa przeznaczonego dla Polaków. Szkoły komitetowe nie spełniały i nie zamierzały spełniać tych zadań, jakich oczekiwała od szkolnictwa polskiego

²³ S. Mońka. *Szkolnictwo polskie w Wielkiej Brytanii*. W: *Problemy Polonii Zagranicznej*. Warszawa 1962-63 s. 181.

²⁴ Tamże s. 182.

na uchodźctwie emigracja polska. Rodziła się więc potrzeba takiego kształcenia młodzieży, by nie tylko zdobywała ona zawód, jako podstawę egzystencji w kraju osiedlenia, ale by utrzymywała równocześnie swą polskość i wiarę.

2. Proces świadomego przystosowania

Równocześnie z napływem emigracji polskiej do Wielkiej Brytanii zaczęły tworzyć się polskie organizacje społeczne i oświatowe. Zrodziło się powszechne poczucie odpowiedzialności narodowej za młode pokolenie. Konieczność wychowywania i kształcenia w duchu narodowym stała się tym pilniejsza, im wyraźniejszy okazywał się efekt działania Komitetu do Spraw Oświaty Polaków w Wielkiej Brytanii, tj. stopniowe wchłanianie młodzieży polskiej przez brytyjski system szkolnictwa. Potrzebę stworzenia odpowiedniego systemu polskiego uświadamiały sobie nie tylko istniejące i tworzące się organizacje społeczne, ale także duchowieństwo oraz rodzice. Ich wspólne zaangażowanie ideowe, wysiłki organizacyjne i ofiary pieniężne stały się podłożem dla stworzenia bogatej sieci szkół ojczystych, z których wiele istnieje do dnia dzisiejszego i służy młodemu pokoleniu Polaków urodzonych już na Wyspach Brytyjskich.

Szkoły przedmiotów ojczystych (tzw. szkoły sobotnie) prowadzą naukę w soboty w godzinach od 9.00 do 13.00, w wymiarze około 38 sobót w roku szkolnym. Obejmują one swym zasięgiem dzieci od 5 do 15 lat. Ponadto 21 szkół prowadzi również oddziały przedszkolne dla dzieci w wieku od 3 do 5 lat. Polskie szkoły sobotnie wynajmują najczęściej lokal od szkół czy instytucji brytyjskich. Tylko nieliczne, jak np. Clapham, Swindon, Croydon, Leeds, posiadają własne budynki szkolne całkowicie przeznaczone na ten cel i odpowiednio dostosowane do potrzeb szkolnych.

Polskie szkoły w Wielkiej Brytanii utrzymują się z funduszy własnych (tylko dwie szkoły sobotnie w Glasgow i Manchester otrzymują subwencje od lokalnego samorządu miejskiego) i zależne są wyłącznie od polskich organizacji opiekuńczych. Spośród 68 szkół sobotnich, istniejących w 1981 r. w Wielkiej Brytanii, 29 szkół jest pod bezpośrednią opieką Stowarzyszenia Polskich Kombatantów, a 17 szkół podlega Polskiej Macierzy Szkolnej. Pozostałe szkoły (22) utrzymywane są przez inne organizacje społeczne, jak: komitety parafialne, komitety rodzicielskie, Wydziały Oświaty, Stowarzyszenie Lotników Polskich, Towarzystwo Przyjaciół Dzieci i Młodzieży i inne²⁵.

²⁵ Por. *Raport ze stanu szkół ojczystych w Wielkiej Brytanii za rok 1980*. Londyn.

Organizacja szkoły zależy przede wszystkim od współpracy pomiędzy gronem nauczycielskim a komitetem rodzicielskim, do którego należą sprawy administracyjne (zdobywanie funduszy, zapewnienie lokalu). Opracowaniem szczegółowych programów w zakresie poszczególnych przedmiotów zajmuje się kierownik szkoły w porozumieniu z wybranymi nauczycielami. Kierownik czuwa również nad realizacją nauczania i wychowania. Program nauczania obejmuje język polski, historię i geografii Polski oraz lekcje religii prowadzone przez księdza z najbliższej parafii. Dzieci w wieku od 5 do 11 lat objęte są nauczaniem powszechnym, obejmującym naukę języka polskiego z równoczesnym stopniowym przekazywaniem uczniom elementów geografii, historii i kultury narodowej. Po ukończeniu szkoły powszechnej zaznacza się niewielki odpływ uczniów (nie większy jednak niż 10%). Następne cztery lata nauki przeznaczają się na kontynuację realizacji programu z tym, że więcej czasu poświęca się na tłumaczenia językowe, które są podstawą egzaminów maturalnych z języka polskiego²⁶. Egzaminy te (tzw. "O" i "A" level), odpowiadające małej i dużej maturze, opracowywane są zgodnie z brytyjskim systemem nauczania przez sześć wyznaczonych do tego celu ośrodków naukowych w Wielkiej Brytanii. Niektóre szkoły sobotnie przygotowują uczniów również do dużej matury z języka polskiego ("A" level). W 1981 r. na terenie Wielkiej Brytanii działało 68 szkół przedmiotów ojczyustych skupiających 3623 dzieci i zatrudniających 397 nauczycieli.

Tab. 3. Liczba szkół i uczniów w poszczególnych rejonach Wielkiej Brytanii w 1981 r. (bez Londynu)²⁷

Rejon	Liczba szkół	Liczba uczniów
Szkocja	5	62
Leicester	13	627
Lancaster	4	72
Manchester	6	336
York	8	387
Stafford	8	414
Anglia Płdn.	11	565
Razem	55	2463

Ponadto wyodrębnia się najsilniejszy i najlepiej zorganizowany pod względem szkolnictwa polskiego okręg londyński.

²⁶ Język polski wprowadzono do egzaminów maturalnych w 1963 r. Por. A. Matuszewicz. *Struktura i aktualny stan szkolnictwa polonijnego w Wielkiej Brytanii*. W: *Szkolnictwo polonijne po II wojnie światowej*. Lublin 1980 s. 145.

²⁷ *Raport ze stanu szkół ojczyustych*.

Tab. 4. Liczba uczniów w polskich szkołach w okręgu londyńskim

Szkoła	Liczba uczniów
Clapham	125
Ealing	280
Croydon	118
Chiswick	130
Devonia	122
Willesden Green	81
Peckham	32
Highgate	46
Hammersmith	40
Forest Gate	38
Camberwell	58
Wimbledon	72
Portobello	18
Razem	1160

W Londynie w 1981 r. działało łącznie 13 szkół skupiających 1160 dzieci i 137 nauczycieli. Wśród szkół londyńskich na uwagę zasługuje najliczniejsza i jedna z najlepiej zorganizowanych szkół polskich — im. Tadeusza Kościuszki, w dzielnicy Ealing. Szkoła na początku związana była z miejscową parafią. Ówczesny proboszcz, ks. prałat A. Wróbel, zainicjował pierwsze lekcje z garstką młodzieży już pod koniec 1950 r. W roku następnym opiekę nad szkołą przejął ks. kanonik H. Kornacki, który przeniósł ją do lokalu w domu parafialnym oo. benedyktynów. Znaczny rozwój szkoły przypada na lata 1953-1960, kiedy to do szkoły uczęszczało 170 dzieci. W tym okresie założono także komitet rodzicielski oraz podręczną bibliotekę szkolną. Liczba dzieci stopniowo rosła, osiągając w 1971 r. cyfrę 450. Obecnie szkoła mieści się w lokalu miejscowej szkoły angielskiej²⁸.

Szkoły ojczyste jako cel stawiają sobie „wychowanie jak największej ilości dzieci polskich i młodzieży w duchu narodowym — w związku z polską tradycją i kulturą. Przez odpowiedni dobór materiału dydaktycznego i metod nauczania szkoła uczy mowy ojczystej, daje podstawowe wiadomości o Polsce, a co najważniejsze rozwija uczucia patriotyczne i wyrabia świadomość więzi duchowej z narodem polskim”²⁹. Niestety zadania te nie zawsze są w pełni realizowane. Budzenie patriotyzmu i poczucie więzi z Polską odbywa się często w oderwaniu od specyfiki środowiska oraz szkoły brytyjskiej, której wpływ wzmaga znacznie pro-

²⁸ Por. XXV lat szkoły na Ealingu 1951-1976. Londyn 1976 s. 6-7.

²⁹ C. Czapliński. Szkolnictwo polskie w Wielkiej Brytanii W: Jutro Polski. Londyn 1973 nr 2.

ces asymilacji ze społeczeństwem brytyjskim. Nie wszyscy jednak zdają sobie sprawę z faktu, iż jedynie poprzez syntezę dwu kultur i środowisk można wychować takiego Polaka, który równocześnie czuł się będzie pełnowartościowym członkiem społeczeństwa brytyjskiego.

Nauka języka polskiego w szkołach ojczystych pozostawia również wiele do życzenia. Język polski jest dla coraz większej ilości dzieci właściwie językiem obcym. Dobór odpowiednich metod nauczania języka polskiego wymaga od nauczycieli biegłej znajomości języka angielskiego. Tym bardziej nauczyciele dwujęzyczni niezbędni są przy nauczaniu tych dzieci, które rozpoczynają naukę w szkole z minimalną znajomością języka polskiego bądź też nie mają żadnych podstaw językowych. Niestety nauczyciele starszej generacji, którzy nadal stanowią trzon kadry pedagogicznej szkół sobotnich, słabo znają język angielski. Często bywa to przyczyną wręcz lekceważącego stosunku do nauczyciela, a co za tym idzie — negatywnego nastawienia do przedmiotu. Pewne niedostatki w nauczaniu języka polskiego wynikają również z charakteru egzaminów maturalnych, polegających na wykonaniu tłumaczenia oraz napisaniu eseju. Taki typ egzaminu powoduje zachwianie równowagi w nauczaniu czterech podstawowych sprawności językowych, a mianowicie: mówienia, rozumienia, czytania i pisania. Najtrudniejsza do osiągnięcia sprawność mówienia zostaje właściwie wyeliminowana z procesu nauczania.

Szkoły sobotnie odczuwają brak dobrze opracowanych podręczników, służących do nauczania w tym specyficznym typie szkół, uwzględniających aspekt porównawczy obu języków. Odczuwa się także brak pomocy naukowych, w które szkoły brytyjskie są doskonale wyposażone. Dochodzi tu także element nie najważniejszy, choć nader istotny dla wytworzenia w uczniach motywacji uczęszczania do szkoły polskiej: nauka odbywa się przecież w dzień wolny od zajęć lekcyjnych, poświęcony w szkołach brytyjskich na sport i rekreację.

Realizacja zadań stojących przed wszystkimi osobami zaangażowanymi w działalność szkół przedmiotów ojczystych jest więc bardzo utrudniona przez szereg wymienionych powyżej czynników. Mimo ideowości i poświęcenia nauczycieli i instytucji oświatowych liczba szkół i dzieci uczęszczających do nich stale maleje. W 1970 r. istniało 110 szkół skupiających 6992 dzieci³⁰. W dziesięć lat później, w 1980 r., ilość szkół zmniejszyła się do 68, z 3625 uczniami³¹.

Poruszony tu problem nauczania języka polskiego oraz motywacji uczniów jest jednym z istotnych elementów podtrzymywania poczucia

³⁰ „Wiadomości nauczycielskie”. Londyn 1971 nr 48 s. 6.

³¹ „Wiadomości nauczycielskie”. Londyn 1981 nr 65 s. 27.

więzi nie tylko z tradycją narodową, ale także ze starszym pokoleniem uchodźców polskich, które tylko w niewielkiej mierze poddało się procesowi asymilacji.

Szkolnictwo brytyjskie, na mocy ustawy szkolnej *Education Act 1944*, przewiduje istnienie szkół prywatnych, tzw. independent schools (szkoły niezależne), które korzystając wyłącznie z własnych funduszy mają swobodę w nauczaniu i wychowaniu. Do kategorii takich szkół zaliczają się szkoły klasztorne i zakonne. Wszystkie szkoły prywatne zarejestrowane są w brytyjskim ministerstwie oświaty, a te, których poziom nauczania uznany został za dobry, otrzymują klasyfikację „recognised as efficient”. W Anglii istnieją dwie polskie średnie szkoły prywatne, które uzyskały status szkół uznanych przez ministerstwo. Są to: Szkoła Świętej Rodziny w Pitsford — dla dziewcząt, i Kolegium Bożego Miłosierdzia — dla chłopców, w Fawley Court.

Szkoła Świętej Rodziny w Pitsford została założona w grudniu 1947 r. przez zgromadzenie ss. nazaretanek, dzięki staraniom i inicjatywie ks. Stanisława Bełcha. W pierwszym roku nauki zamieszkiwało w szkolnym internacie 35 dziewcząt⁸². Obecnie szkoła obejmuje swą edukacją dziewczęta w wieku od 5 lat. Administracyjny podział na oddziały opiera się na ogólnie przyjętym schemacie w szkolnictwie brytyjskim. Dzieci w wieku od 5 do 7 lat objęte są nauczaniem początkowym, którego głównym zadaniem jest przygotowanie uczniów do podjęcia nauki w następnej grupie wiekowej, tj. od 7 do 11 lat, w junior school. Uczniowie w wieku od 11 do 16 lat kontynuują naukę w senior school, której program nauczania obejmuje przedmioty egzaminacyjne niezbędne do podjęcia egzaminu maturalnego "O" level. Uczniowie, którzy pragną podjąć studia uniwersyteckie, uczęszczają jeszcze przez dwa lata do klasy szóstej, by następnie podjąć egzamin maturalny "A" level. Program nauczania szkoły w Pitsford obejmuje następujące przedmioty: religię, język angielski, literaturę angielską, łacinę, język polski, język francuski, język rosyjski, biologię, naukę o człowieku, chemię, historię, geografę, muzykę, prace ręczne, wychowanie plastyczne. Uczennice polskiego pochodzenia, które w 1980/1981 r. stanowiły 57% ogółu, mają możliwość zdawania matury z języka polskiego. Szkoła zatrudnia 25 osób, w tym tylko 4 siostry pracują jako nauczycielki. Pozostałe osoby to nauczyciele świeccy. Wychowawstwo klas, a więc także opieka nad uczennicami w internacie, pozostaje nadal w rękach sióstr, choć nie wszystkie one są Polkami.

Założycielem Kolegium Bożego Miłosierdzia w Fawley Court był ojciec Józef Jarzębowski MIC. Dzięki jego zaangażowaniu 4 I 1954 r. na-

⁸² S. Bełch. *Powstanie szkoły w Pitsford*. „Rocznik Szkoły Sióstr Nazaretanek w Pitsford”. Pitsford 1965 s. 3-5.

stąpiło otwarcie szkoły, która na razie składała się tylko z jednej klasy liczącej 15 uczniów³³. Obecnie program nauczania obejmuje przygotowanie uczniów do podjęcia dwóch stopni egzaminu maturalnego. Przedmioty wykładane w Fawley Court są następujące: język i literatura angielska, biologia, chemia, język francuski, geografia, historia powszechna i historia Polski, łacina, matematyka, język polski, religia, rysunki, rysunek techniczny, sztuka. W 1981 r. do szkoły w Fawley Court uczęszczało 180 chłopców, w tym Polacy stanowili 50%, Irlandczycy 30%, a pozostałe grupy narodowe 20%. Większość grona pedagogicznego to nauczyciele polscy. Wychowawcami klas są najczęściej młodzi mężczyźni z Polski, przebywający w Anglii czasowo.

Szkoły w Pitsford i Fawley Court wychowują młodzież w duchu katolickim i przygotowują ją do życia we współczesnym świecie. Szkoły te, jako jedyne polskie szkoły średnie na terenie Wielkiej Brytanii, wyznaczają sobie również jako cel to wszystko, co mieści się w pojęciu polskości. Polski charakter szkół polega na utrzymywaniu znajomości języka polskiego, zaznajomieniu uczniów z historią, literaturą, geografią ojczyzną, uświadomieniu im własnego pochodzenia i więzi z Polską. Jednak uczniowie ci, to na ogół młodzież urodzona na Wyspach Brytyjskich, obywatele państwa, które wymaga od nich uczestniczenia w życiu społecznym kraju zamieszkania. Przed szkołami tymi wyłania się zatem zjawisko dwukulturowości, któremu sprostać można jedynie przez skonfrontowanie dwu kultur: polskiej i angielskiej, oraz szukanie pewnej ich syntezy. Dwukulturowość w wychowaniu i nauczaniu staje się głównym celem działalności szkół w Pitsford i Fawley Court. Realizacja zasady dwukulturowości jest jednak bardzo trudna, bowiem uczniowie polscy stanowią przecież jedynie połowę wszystkich uczniów. Stan taki nie może spowodować dyskryminacji uczniów innych narodowości, którzy nie są objęci obowiązkowym nauczaniem przedmiotów ojczystych. Istnieje więc prawdopodobieństwo, że szkoły te, choć początkowo polskie, utracą swój narodowy charakter, który obecnie przejawia się nie tylko w programie nauczania, ale także w życiu pozalekcyjnym, co nadaje tym szkołom charakter typowo polski. Stopniowo zmniejszający się procent uczniów z rodzin polskich sprawi w przyszłości, iż szkoły te, mimo że nadal prowadzone będą przez polskie zgromadzenia zakonne, pozostaną szkołami katolickimi bez żadnych akcentów polskich. Odejdą więc one z grona szkół ojczystych, a system szkolnictwa polskiego w Wielkiej Brytanii zostanie zubożony o bardzo istotny etap nauczania ojczystego na poziomie średnim.

³³ Por. *XX lat Kolegium Bożego Miłosierdzia. Fawley Court 1954-1974. Fawley Court 1974.*

Wśród uwag dotyczących szkolnictwa polskiego w Wielkiej Brytanii nie sposób pominąć jedynego istniejącego na obczyźnie uniwersytetu polskiego. Początki Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie sięgają końca 1949 r., kiedy to powstała Tymczasowa Rada Uniwersytetu. Celem utworzenia polskiego uniwersytetu było, podobnie jak na niższych szczeblach szkolnictwa, umożliwienie kontynuowania lub też podjęcia studiów wyższych Polakom rozproszonym po świecie. Po ponad dwu latach czynności organizacyjnych, w styczniu 1952 r. rozpoczęły się na wydziale humanistycznym pierwsze wykłady. 15 XII 1952 r. Uniwersytet otrzymał pełne prawa polskich państwowych szkół akademickich. W 1962 r. utworzono w nim dodatkowy wydział nauk technicznych. Do 1973 r. wykłady i egzaminy odbywały się na zasadach obowiązujących w polskich uniwersytetach przedwojennych. Specyfika stosunków brytyjskich spowodowała jednak, że w tym właśnie roku wprowadzono, jako najniższy stopień naukowy „bakalaureatusa”³⁴. Obecnie w skład Uniwersytetu wchodzi pięć wydziałów: humanistyczny, nauk technicznych, prawa i nauk politycznych, ekonomiczny i przyrodniczo-matematyczny. Prowadzone są również następujące kursy: Seminarium Kultury Polskiej, od 1972 r. współpracujące z londyńskim Ealing Technical College, Studium Pedagogiczne, prowadzone od 1974 r. przez Zrzeszenie Nauczycielstwa Polskiego Zagranicą dla nauczycieli szkół sobotnich, oraz Studium Polskiej Historii, Kultury i Ekonomiki. Dzięki inicjatywie Polonii amerykańskiej powstał w Chicago oddział Uniwersytetu. Obecnie omawia się kwestię zorganizowania podobnej placówki w Kopenhadze. Ponadto uczelnia ta prowadzi akcję wydawniczą podręczników uniwersyteckich w formie skryptów, a czasem nawet drukowanych książek. W Zeszytach Naukowych Wydziału Humanistycznego publikuje się wyniki badań naukowych przeprowadzonych przez profesorów i studentów uniwersytetu. Uniwersytet utrzymuje się, tak jak wszystkie inne placówki polskie oświatowe, z pomocy finansowej kilku polskich stowarzyszeń i opłat studentów. Utworzone w 1978 r. Towarzystwo Przyjaciół Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie spełnia ważną funkcję gromadzenia funduszy na potrzeby uniwersytetu i szerzenia wiadomości o istnieniu i działalności polskiej wyższej uczelni na obczyźnie.

Istniejący obecnie bogaty system szkolnictwa polskiego w Wielkiej Brytanii, obejmujący 68 szkół przedmiotów ojczystych, dwie średnie szkoły internatowe, a nawet uniwersytet polski, jest przejawem wysokiego stopnia świadomości narodowej wśród polskiej społeczności emigracyjnej. Przystosowanie się do życia w społeczeństwie brytyjskim nie udało bowiem w Polakach poczucia związku z krajem pochodzenia. Celem

³⁴ Por. *Informator Uniwersytecki PUNO*. Londyn 1980/81 s. 3-9.

rozbudowanego systemu szkolnictwa polskiego w Wielkiej Brytanii oraz polskich organizacji społeczno-oświatowych jest świadome dążenie do podtrzymywania więzi z polską tradycją i kulturą oraz zapobieganie procesowi asymilacji.

III. DZIAŁALNOŚĆ ZRZESZENIA NAUCZYCIELSTWA POLSKIEGO ZAGRANICĄ I POLSKIEJ MACIERZY SZKOLNEJ

Nauczyciele polscy już w trakcie działań wojennych zdali sobie sprawę z konieczności szerzenia oświaty wśród Polaków i przekazywania im własnej wiedzy. Powstałe 6 III 1941 r. w Station Hotel w Perth (Szkocja) Zrzeszenie Nauczycieli Polaków, realizując główny cel opracowania zasad i form istnienia szkolnictwa w Polsce, powojennej, prowadziło równocześnie akcję dokształcającą i wychowawczą w wojsku.

Cofnięcie uznania rządu emigracyjnego przez rząd brytyjski oraz powołanie do życia Tymczasowego Komitetu Skarbowego obarczyło odpowiedzialnością za szkolnictwo polskie na obczyźnie czynniki społeczne, m.in. Zrzeszenie Nauczycieli Polaków, które w październiku 1947 r. zmieniło swą nazwę na Zrzeszenie Nauczycielstwa Polskiego Zagranicą³⁵.

To właśnie nauczyciele, członkowie koła ZNPZ w Edynburgu, stali się inicjatorami założenia pierwszej szkoły przedmiotów ojczyństw. Ideą przewodnią było kontynuowanie działalności kompletów, zakładanych jeszcze w czasie działań wojennych przez rząd polski. Ponadto w Szkocji, pozbawionej większych polskich skupisk obozowych, w których szkoły polskie zakładane były i utrzymywane przez Komitet, grupy dzieci polskich nie objęte były nauczaniem języka i przedmiotów ojczyństw. W lecie 1948 r. powstała w Edynburgu polska organizacja społeczna — Komitet Opieki nad Dzieckiem Polskim w Szkocji. Komitet ten przyjął za swe główne cele: organizowanie imprez i rozrywek dla dzieci i młodzieży, stworzenie ośrodka dla młodzieży, zorganizowanie kompletów nauczania przedmiotów ojczyństw. 27 IX 1948 r. naukę w szkółce podjęło 40 dzieci, w wymiarze trzech godzin — dwa razy w tygodniu³⁶. Naukę prowadzili wykwalifikowani nauczyciele, zrzeszeni w ZNPZ, według programu przedwojennej szkoły powszechnej. Na zakończenie roku szkolnego przygotowano pierwsze świadectwa potwierdzone przez Zarząd Główny Zrzeszenia.

Działa ono w oparciu o statut przejęty w większości z czasu działania tego związku w kraju w okresie międzywojennym. Pewnych zmian w statucie dokonano na XII Walnym Zjeździe ZNPZ (26-27 VI 1954 r.) w celu usprawnienia działalności Zrzeszenia w warunkach emigracyj-

³⁵ Zob. *Kronika ZNPZ (1941-1950)* [rękopis]. Londyn.

³⁶ „Wiadomości nauczycielskie”. Londyn 1973 nr 50 s. 11.

nych. Jako główne cele działania przyjęło ono krzewienie, utrzymywanie i pogłębianie kultury polskiej wśród Polaków za granicą, kultywowanie polityki wychowawczej, wzbogacanie metod wychowania i nauczania, zakładanie i prowadzenie placówek szkolnych i oświatowych, niesienie pomocy pedagogicznej instytucjom i organizacjom polskim prowadzącym działalność szkolną i oświatową. Władzami Zrzeszenia są: Walny Zjazd, Zarząd Główny, Główna Komisja Rewizyjna, Sąd Koleżeński. Zjazdy Walne zwoływane są co dwa lata, aby dokonać oceny działalności tej organizacji na podstawie przygotowanych sprawozdań oraz w celu przeprowadzenia wyborów nowych władz. Na zjazdach podejmowane są również uchwały dotyczące działalności Zrzeszenia w nowej kadencji. Niezmiernie ważną formą działalności ZNPZ jest organizowanie konferencji nauczycielskich z licznym udziałem uczących, przedstawicieli organizacji społecznych i osób zainteresowanych sprawami nauczania i wychowania. Konferencje urozmaicane są prelekcjami na temat metod nauczania poszczególnych przedmiotów ojczystych oraz problemów wychowawczych. W konferencjach nauczycielskich uczestniczą czynnie profesorowie Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie. Konferencje takie są ogromnie ważne nie tylko ze względów metodycznych, ale głównie ideowo-programowych. Wymiana poglądów i doświadczeń sprzyja bowiem lepszemu zrozumieniu istoty szkoły ojczystej, jej założeń programowych i wychowawczych oraz roli nauczyciela. Poszczególne koła ZNPZ organizują ponadto kursy nauczycielskie poświęcone przede wszystkim praktyce pedagogicznej i metodom nauczania przedmiotów ojczystych. Zrzeszenie Nauczycielstwa Polskiego Zagranicą od początku swego istnienia wydaje kwartalnik pedagogiczny „Wiadomości Nauczycielskie”. Drukują się w nim artykuły o problematyce oświatowej, przedstawia sprawozdania ze zjazdów Zrzeszenia i działalności kół, publikuje pamiętniki nauczycielskie, zapoznaje czytelników z organizacją oświaty polskiej nie tylko w Wielkiej Brytanii, ale także w innych krajach polskiego wychodźstwa. ZNPZ współpracuje zwłaszcza z Niezależnym Zrzeszeniem Nauczycielstwa Polskiego we Francji, z nauczycielami polskimi w Danii i Szwecji.

Spośród organizacji opiekuńczych nad szkołami sobotnimi na szczególną uwagę zasługuje Polska Macierz Szkolna Zagranicą, która jest niejako kontynuacją działalności Polskiej Macierzy Szkolnej w Polsce. Jej założycielem w Londynie jest Władysław Kański, były członek Zarządu Głównego PMS w Warszawie. Widział on konieczność powołania do życia w polskim środowisku emigracyjnym w Wielkiej Brytanii instytucji oświatowej, której celem byłoby organizowanie szkolnictwa dla młodego pokolenia Polaków w duchu narodowym i katolickim. Dzięki poparciu gen. Władysława Andersa, byłego prezesa Nowogrodzkiego Zarządu Wo-

jewódzkiego PMS, w 1951 r. powołano komitet organizacyjny PMS w Londynie. Idea ta nie znalazła początkowo poparcia wśród środowisk emigracyjnych. O postawie takiej decydowały względy czysto personalne i polityczne.

Uwieńczeniem wielu starań i zabiegów było powołanie w maju 1953 r. Polskiej Macierzy Szkolnej Zagranicą³⁷. Cel działalności stowarzyszenia określony jest w statucie uchwalonym na I Zjeździe Walnym.

Celem Stowarzyszenia jest rozwój polskiej oświaty szkolnej i przedszkolnej, utrzymanie i pogłębianie świadomości religijnej i narodowej wśród dzieci i młodzieży, wychowanie młodego pokolenia w duchu wiary ojców, tradycji i kultury narodowej oraz wierności dla sprawy niepodległości i wolności Rzeczypospolitej Polskiej³⁸.

Władzami stowarzyszenia są: Zjazd Walny, Rada, Zarząd Główny, Główna Komisja Rewizyjna. Zjazd Walny, jako najwyższa władza stowarzyszenia, ustala wytyczne działalności PMS, wybiera członków pozostałych władz, rozpatruje i zatwierdza sprawozdania.

Założenia swoje spełnia Macierz głównie poprzez działalność wydawniczą. Od momentu powstania stowarzyszenia wydawany jest miesięcznik dla dzieci „Dziatwa” (pismo to zaczęło wychodzić jeszcze we Włoszech). Miesięcznik dla młodzieży „Razem Młodzi Przyjaciele”, początkowo dodatek do „Dziatwy”, przerodził się w 1969 r. w odrębne wydawnictwo. Oba pisma są wykorzystywane, jako lektura dodatkowa, przy nauczaniu języka polskiego. Od 1955 r. wychodzi także kwartalnik, przeznaczony dla nauczycieli i rodziców, „Wychowanie Ojczyste”. Pismo to zawiera wiele cennych wskazówek metodycznych i rad wychowawczych, rozszerzając równocześnie wiedzę nauczycieli z zakresu klasycznej literatury polskiej. Ponadto PMS zaopatruje w podręczniki i pomoce szkolne Polonię w 31 krajach osiedlenia (w 1977 r. wysłano w świat 18 tysięcy wydawnictw szkolnych). Katalog Macierzy obejmuje ponad sto pozycji, w tym ponad pięćdziesiąt własnych³⁹.

Finanse Macierzy pochodzą głównie ze zbiórek. Największy dochód przynoszą obchody 3 Maja. Tak zebrane fundusze przeznaczone są na rozwój akcji wydawniczej, fundowanie nagród dla wyróżniającej się młodzieży, pomoc szkołom sobotnim, ufundowanie dwu stypendiów w polskich szkołach średnich. Od kilku lat PMS współpracuje ściśle z działem slawistycznym (School of Slavonic and East European Studies)

³⁷ M. Małachowska. *PMS wczoraj i dziś*. „Wychowanie ojczyste”. Londyn 1978 nr 2/3 s. 6-9.

³⁸ Zob. Statut PMSZ par. 3.

³⁹ R. Gabrielczyk. Na otwarcie Zjazdu Walnego PMSZ. „Wychowanie ojczyste”. Londyn 1978 nr 2/3 s. 4.

Uniwersytetu Londyńskiego, organizując wspólne konferencje dla nauczycieli oraz odrębne dla młodzieży, dotyczące egzaminów maturalnych z języka polskiego "O" i "A" level).

Nieskoordynowana — choć równoległa — działalność głównych organizacji opiekuńczych szkół ojczystych oraz ZNPZ nie sprzyjała równomiernemu rozwojowi szkolnictwa polskiego w Wielkiej Brytanii. W listopadzie 1967 r. trzy organizacje społeczno-oświatowe: Polska Macierz Szkolna, Stowarzyszenie Polskich Kombatantów i Zrzeszenie Nauczycielstwa Polskiego Zagranicą zawarły porozumienie w sprawie opieki i nadzoru pedagogicznego nad polskimi szkołami przedmiotów ojczystych w Wielkiej Brytanii.

W celu zapewnienia wszystkim szkołom przedmiotów ojczystych w Wielkiej Brytanii jak najlepszych wyników nauczania i wychowania dzieci i młodzieży polskiej — ZNPZ, PMSZ i SPK powołały wspólny, trzysobowy organ nadzoru pedagogicznego i pomocy instrukcyjnej, złożony z pedagogów i przedstawicieli tych trzech wyżej wymienionych organizacji centralnych w Londynie. Zespół ten będzie kierować pracą inspektorów szkolnych, których zadaniem będzie udzielanie pomocy wszystkim szkołom, które jej zażądatają, bez względu na to, czy są one związane z centralnymi organizacjami opiekuńczymi PMS czy SPK, czy też pracują samodzielnie lub w oparciu o komitety lokalne⁴⁰.

Na mocy powyższego porozumienia powołano urząd inspektora szkolnego. Obecnie działa na terenie Wielkiej Brytanii ośmiu inspektorów rejonowych i czterech w centrali londyńskiej. Inspektorzy szkolni przeprowadzają wizytacje wszystkich szkół ojczystych w rejonie, organizują rejonowe konferencje nauczycielskie, służące wymianie poglądów na tematy pedagogiczne i wychowawcze. Inspektorzy inspirują również organizowanie międzyszkolnych konkursów głośnego czytania, recytacji, wiedzy o Polsce itp. oraz rocznych rejonowych festiwali młodzieży szkolnej. Imprezy te mają charakter propagandowy, popularyzujący szkolnictwo polskie wśród najmłodszego pokolenia rodziców. Praca inspektorów szkolnych służy przede wszystkim koordynacji działań podjętych przez poszczególne szkoły ojczyste. Dzięki zaangażowaniu inspektorów szkolnictwo polskie zaczyna przybierać formę jednolitą organizacyjnie i wychowawczo.

IV. ZAKOŃCZENIE

Historia szkolnictwa polskiego w Wielkiej Brytanii ukazuje ogromny wysiłek polskiej grupy etnicznej służący zachowaniu i przekazaniu mło-

⁴⁰ Pismo SPK, ZNPZ i PMSZ skierowane do kierowników szkół, kół SPK i PMS, komitetów rodzicielskich i parafialnych. Londyn 1967.

dym pokoleniom wartości kultury polskiej. Upływające lata zmieniają jednak charakter grupy polskiej, a przekazywanie polskości staje się zadaniem coraz trudniejszym. Zmieniająca się sytuacja wymaga zastosowania nowych, skuteczniejszych metod nauczania i wychowywania młodzieży polonijnej. Okazuje się bowiem, iż mimo wielkiego zaangażowania nauczycieli i polskich instytucji opiekuńczych większość szkół sobotnich to instytucje skostniałe, które za wszelką cenę starają się wszczepić w młode pokolenie ducha takiego patriotyzmu, jakim przepojona jest do dnia dzisiejszego starsza generacja emigracji wojskowej. Przyczyny stosunkowo słabych wyników w nauczaniu wywodzą się z nieuwzględnienia w programie wychowania i nauczania zmian, jakie zachodzą w świadomości dzieci urodzonych i wychowanych w bliskim im i zrozumiałym społeczeństwie brytyjskim. Tak silny przecież wpływ szkoły brytyjskiej bywa podświadomie traktowany jako zło wkradające się w dusze młodych Polaków. W tej sytuacji szkoła sobotnia staje się narzędziem walki z wpływami brytyjskimi, a zupełnie niemożliwym do osiągnięcia celem jest wówczas osiągnięcie przeciwwagi. Błędne rozumienie podtrzymywania polskości wydaje się być jedną z głównych przyczyn raptownie malejącej liczby dzieci objętych nauczaniem ojczystym. Przed szkolnictwem polskim w Wielkiej Brytanii wyłania się zadanie o wiele trudniejsze, niż tylko uświadamianie o polskim pochodzeniu, przekazywanie polskich obyczajów, pieśni, tańców ludowych. Rodzi się zjawisko dwukulturowości, któremu można sprostać jedynie poprzez szukanie syntezy pewnych wartości kultury polskiej i brytyjskiej. Realizacja zasady dwukulturowości stwarza przed szkolnictwem polskim szansę przetrwania i służenia następnym pokoleniom dzieci pochodzenia polskiego. Realizacja tej zasady nie jest oczywiście łatwa, tym bardziej, że wymaga całkowitej organizacji procesu nauczania i wychowania. Najszersze pole do działania w kierunku wprowadzenia tych niezmiernie istotnych, a zarazem „rewolucyjnych” zmian, rozpościera się przed polskimi nauczycielami. Szkoły sobotnie potrzebują takiej kadry nauczycielskiej, dla której dwukulturowość stanie się wartością pozytywną. Wymaga to zatrudnienia w szkolnictwie polskim nauczycieli dwujęzycznych, umiejących prowadzić nauczanie w oparciu o zasadę kontrastywności. Bardzo ideowa i ambitna praca Zrzeszenia Nauczycielstwa Polskiego Zagranicą powinna skoncentrować się obecnie na uświadomieniu nauczycielom wartości dwukulturowego nauczania oraz przedstawieniu im podstawowych wskazówek metodycznych. Dopiero rozpoczęcie pracy według nowych przesłańek może stać się podstawą do opracowania nowych podręczników spełniających ten cel.

Sugerowane tu zmiany są sprawą niezmiernie trudną, wymagającą przeobrażeń w świadomości tych, którzy z wielkim poświęceniem pracują w obecnym systemie szkolnictwa polskiego. Ich trud i zaangażowanie nie zawsze służą realizacji zamierzonych celów. Przyszłość szkolnictwa polskiego wymaga również większego zaangażowania w bezinteresowną działalność oświatową młodzieży polskiej zamieszkałej i wykształconej w Wielkiej Brytanii. Niezbędne jest także lepsze zrozumienie potrzeb szkolnictwa polskiego w społeczności polskiej oraz jej większa ofiarność i pomoc finansowa. Pomimo wielu jeszcze, trudnych do pokonania przeszkód, nie ulega zmianie fakt, że dalsze istnienie szkolnictwa polskiego w Wielkiej Brytanii zależeć będzie od skierowania go na tory dwukulturowości.

THE SYSTEM OF POLISH EDUCATION IN GREAT BRITAIN

Summary

The system of the Polish education in Great Britain is closely connected with the character of the Polish emigration of war. All transformations that the Poles in Great Britain had undergone, simultaneously changed the main aims of the Polish education. Hence, two phases of the Polish education can be distinguished:

1. the period of the military emigration of war (1940-1947);

2. the period of the intensive adaptation with the British society (since 1947).

In the first period the education of Poles was under the authority of the Polish Government-in-Exile. It was to offer education for the soldiers as well as to work out the system of education in post-war Poland.

After the Polish Army had been demobilized, the responsibility for the education of Poles was taken over by the Interim Treasury Committee for Polish Questions (1945-1947) and then by the Committee for the Education of Poles in Great Britain (1947-1954). Both institutions tended to enable the Poles to obtain education from the British authorities. This intensive process of adaptation threatened with the danger of complete assimilation with the British society.

However, the Polish political emigrants, thanks to their deep national awareness, understood the necessity and value of keeping up their national character. They contributed a lot to organizing the Polish national education in Great Britain based on free, voluntary work of Polish teachers, priests and social organizations. In 1980, there were 68 Polish Saturday schools, two grammar schools and the Polish University-in-Exile. The whole system depends largely on a few Polish educational organizations.

The history of the Polish education in Great Britain shows great efforts of the Polish ethnic group in order to maintain the values of the Polish culture. Methods of teaching, however, are far from being ideal. If the Polish system of education is to survive and serve future generations, the process of teaching has to be enriched by the idea of bi-culturalism,